

Андреја Катанчевић

Универзитет у Београду, Правни факултет, Београд – Србија

e-mail: andrejakatancevic@gmail.com

ДЕЛИКТ РИМОКАТОЛИЧКОГ ПРОЗЕЛИТИЗМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Апстракт: Рад је посвећен кривичним делима везаним за прелазак православног у римокатолицизам у српском средњовековном праву. Посебна пажња је посвећена питањима на који акт и на коју норму упућује Душанов законик у члановима 106. и 108. када се за ове деликте прописује казна из „закон(ик)а светих отаца“, односно о којој се казни ту ради, као и питању у чему се огледа новела ове материје учињена у Законнику о рудницима деспота Стефана. Примењени методи су језичко, системско и историјско тумачење одредаба Закона градског (Прохирона) Законоправила, Скраћене синтагме Матије Властара, Душановог законика и Законика о рудницима деспота Стефана.

Кључне речи: Закон градски, Прохирон, Законоправило, Скраћена синтагма Матије Властара, Душанов законик, Законик о рудницима, српско средњовековно право, прозелитизам.

Увод

На територији српске средњовековне државе је постојала црквена организација и источне и западне цркве. Држава Немањића, Лазаревића и Бранковића је била доминантно православна, иако је у њој живео и знатан број римокатолика, пре свега у приморју, али и у трговачким и рударским насебинама у унутрашњости. Иако су чланови ових владарских династија били православци, изгледа да то није битно утицало на живот њихових римокатоличких поданика, као ни осталих припадника западне цркве који нису били поданици српских владара, а налазили су се повремено или трајно на српској територији, као што је то био случај са дубровачким грађанима. Припадност западној цркви се није правно квалификовала као јерес, нити се као таква кажњавала. Ипак, постоје три сачувана легислативна акта, у којима владари изричито стају на страну једне од цркава и у којима се читава намера владара да сачува православље од римокатоличког прозелитизма. Реч је о Повељи краља Душана Дубровнику од 19. маја 1334. године, Душановом законнику и Законнику о рудницима деспота Стефана Лазаревића.

Својом повељом од 22. јануара 1333. године,¹ издатом у Пологу, краљ (каснији цар) Душан је Дубровчанима уступио Стонски Рат, односно полуострво Пељешац. Услови под којима је ова територија уступљена се прецизирају у новој повељи, која је издата 19. маја 1334. године у Добрушти.² У другом акту се, између осталог, каже: „да

1 Порчић 2017, 208-214.

2 Порчић 2017, 218-220.

У науци постоји несугласица око питања на који се тачно акт ту упућује. Тарановски се не опредељује на коју се и чију одредбу Душанов законик позива, већ уопштено каже да се ради о „црквеним законима“.¹⁰ „Потврђујући кажњавање споменутих кривичних дела у Законику државна власт је тиме изјављивала, да је нарочито готова, да помогне њихово проналажење и њихово изношење пред црквени суд. У исто је време изјављивала, да ће пружити цркви „световну руку“ (*brachium saeculare*), која је њој потребна за извршавање казни одређених у црквеним законима.“¹¹ Троицки држи да је акт на који се упућује Законоправило.¹² Соловјев верује да се „циља на проширено тумачење одредбе Скраћене синтагме А-1 (из Прохирона 39,34), који понавља одредбу Јустинијанова Кодекса (I, 5, 22)“.¹³ Та одредба гласи:

„Сподобљшесе сѣто крѣченіа пакы еллинствоующей послѣдніему томленію подлежет. отстоупльшии от православныхъ вѣры и еретици бывше или пожърше, или пожрѣти комуу обещавшесе не могуотъ завѣщати се, рекше діатаѣзати, ниже даровати, ниже от завѣта ниже беззавѣта пріемати что могуот.“¹⁴

Ћирковић сматра да се под „законом светих отаца“, подразумева „византијско црквено законодавство“.¹⁵ Свирчевић верује да се овде упућује на извесни „закон светог краља Милутина“.¹⁶ Бубало у коментарима уз текст превода Душановог законика каже да се ту упућује на „казну прописану у Законоправило“, и ту изгледа да мисли на одредбу 39.34. Прохирона, на коју упућује у Дучићевом издању Градског закона.¹⁷ Шаркић тврди да се на том месту реч „закон“ употребљава у значењу „одредбе канонског права коју санкционише државна власт“.¹⁸

Ако се пође од језичког тумачења израза „закон(ик) светих отаца“, може се претпоставити да се под тиме подразумева канонско право. „Светим оцима“ би могли да се означавају или учесници васељенских и помесних сабора који су донели каноне, или појединачни писци канона (Св. Василије Велики, Св. Григорије Ниски, Св. Атанасије Веилики итд.). Тако би „закон(ик) светих отаца“ био норма или акт канонског права. Међутим, овакво тумачење текста Душановог законика не делује убедљиво и то из више разлога. Прво, канонска јурисдикција и православне и римокатоличке цркве се протеже само на њихов клир и вернике. Лаику који пређе у римокатоличанство и свештенику који га провери, може да суди само суд римокатоличке цркве, по свом канонском праву, према коме дела из члана 6. и 8. ДЗ не могу бити кажњива. Друго, казна која се може изрећи према канонском праву (најчешће одлучење за лаика или свргавање за свештеника) није таква да се може применити ван цркве којој неко припада (казна одлучења од причешћа у православној цркви нема никаквог значаја за оног ко ју је већ сам напустио и прешао у западну цркву). На крају, извршење казне одлучења од причешћа најчешће није такво да захтева асистенцију световне власти, што би према

---

10 Тарановски 1996, 476.

11 Тарановски 1996, 476.

12 Троицки 1952, 9-11.

13 Соловјев 1980, 175. Ту аутор донекле ревидира своје мишљење да „није јасно, на које одредбе црквеног права мисли ту ДЗ.“ Соловјев 1928б, 167, фн. 5. Он у свом каснијем, постхумно објављеном делу, одустаје и од тога да се ради о прописима црквеног (канонског) права, те верује да Душанов законик упућује на одредбе Прохирона.

14 Флоринский 1888, 104. Исте одредбе се налазе у Законоправило у Закону градском (Прохирону) 39.33. и 39.34. Дучић 1877, 127.

15 Ћирковић 1997, 257.

16 Свирчевић 2003, 77.

17 Бубало 2010, 151.

18 Шаркић 2015, 66 и 67.

Тарановском био разлог уношења оваквих одредаба у Душанов законик. Из тих разлога би се пре могло тврдити да Душанов законик има у виду одредбе световног права¹⁹. Од световног права које се примењивало у Душановој држави, пре свега би могао да дође у обзир Закон градски (Прохирон) као део Законоправила, или световне одредбе Скраћене синтагме. Како казне за дело описано у члану 109. ДЗ нема у Скраћеној синтагми, а како је оно предвиђено одредбама Закона градског Законоправила,²⁰ изгледа да се под „закон(ик)ом светих отаца“ у Душановом законнику подразумева управо Законоправило.²¹ Тим пре се то може тврдити ако се узме у обзир да члан 101. ДЗ користи речи: „како пишѣ оу Законѣникоу свѣтѣхъ отѣцъ, оу градскихъ гранахъ“, односно: „како пише у Законнику светих отаца, у градским гранама“. Наиме, Прохирон се у Законоправилу назива „Законом градским“ и дели се управо на „гране“.²² У Прилог тврдњи да је реч баш о Законоправилу, као о акту на који се упућује, Троици износи тврдњу да се Скраћена синтагма сматрала за саставни део Душанове кодификације, а да акт на који се та кодификација позива као на „закон(ик) светих отаца“ одговара „свима познатом ауторитативном правном извору“, односно Законоправилу.²³

У 39. грани Градског закона („грань .лѣ. О казынѣхъ“) у Законоправилу постоји неколико чланова који би могли да се доведу у везу са чланом 106. ДЗ. Осим цитираних чланова 39.33. и 39.34, који се налазе и у Скраћеној синтагми, о отпадништву од православља говори и члан 39.28:

Манихѣи. иже христѣани бывше. по томъ манихѣискимъ сътвораше. или такоуе съвѣдаше. и не прѣдаше ихъ княземъ. коначнѣи моуцѣ повинныи соуѣ. и иже въ санохъ. или въ воннѣствѣхъ или въ сънмишнихъ соуше. дѣлжныи соуѣ. пеши се еда отъ нихъ ѣсть кто таковъ. аще же оувѣдавше и не прѣдадегъ его. аще и правовѣрнѣи сѣуть. коначноуи моуцѣ подѣлимоуѣ.²⁴

Како се из текста види, у Закону градском се помињу четири различита кривична дела у вези са отпадништвом. Прво по реду (39.28.) постоји када правOVERни хришћанин постане манихејац. Друго чини онај ко зна за такав поступак другога, а не пријави га (такође 39.28.). Треће (39.33.) се састоји у практиковању политеистичке религије после крштења. Четврто дело (39.34.) постоји уколико је неко одступио од праве вере и постао јеретик, принео жртву или некоме обећао да ће је принети. У првом, другом и четвртом случају казна је смрт. Трећи од наведених деликата се кажњава забраном сачињавања тестаментa, давања поклона и наслеђивања (било по тестаменту, било интестатски). Поставља се питање на које од поменутих чланова Градског закона упућује Душанов законик у члановима 6. и 8. Како се у члану 6. ДЗ употребљава термин „латинска јерес“, а у члану 39.34. Скраћене синтагме реч „јеретици“, може се претпоставити да Душанов законик упућује управо на ту одредбу Скраћене синтагме, те да је казна за дела из чланова 6. и 8. ДЗ забрана чињења тестаментa, поклона и наслеђивања.

19 У раду се користи термин „световно право“, као антоним „црквеном праву“, а у значењу „објективно право у чијем прописивању није учествовала црква“.

20 На пример 39.2: „Иже ѿ оубѣдѣхъ закономъ моуцнѣ се. сътворивы чародѣиѣи. или на погоубленѣи чловѣкъ. или оу сѣвѣ илии или продавъ:“.

21 Троицки 1952, 10.

22 Троицки 1952, 10. Троицки ту критикује Соловјева који је тврдио да термин „градски закон“ има много шире значење, а да се у том члану односи на Властареву Синтагму. Соловјев (1928a), 347-349.

23 Троицки 1952, 9.

24 Дучић 1877, 126.

Међутим, тој тези се могу ставити озбиљне замерке. Прво, мало је вероватно да би средњовековни суд изрицао овакву казну ограничења пословне способности, које би требало да важи убудуће, а које би се, између осталог, лако дало изиграти. Пре би се могло очекивати да се о питању способности располагања поклоном и тестаментом и способности наслеђивања, одлучује у одређеном правном контексту, односно у конкретном наследном спору или спору поводом конкретног поклона. Друго, термин „казати“ у смислу „казнити“ (у императиву „да с□ каж□“), се у Душановом законнику најчешће употребљава када се упућује на пропис који предвиђа смртну казну (чланови 140.-142, 144.-147, 149, 165,173. и 178.).²⁵ Треће, члан 39.4. кажњава само православног који је постао јеретик, принео жртву или обећао да ће је принети, али не и оног ко је православног превео у јерес или паганизам. Стога би под тај члан тешко могао да се подведе случај римокатоличког свештеника који „је обратио хришћанина у веру латинску“, а који је сам рођен као римокатолик и није мењао своју вероисповест.

Чини се да би те примедбе могле бити отклоњене уколико би се прихватио став да се у члану 106. и 108. ДЗ упућује на члан 39.28. Закона градског Законоправила. Изгледа да је та одредба против манихејства, била правни основ борбе српских владара против богумилства.²⁶ Глагол „казати“ би у том случају имао исти смисао, као и у другим деловима Душановог законика. Осим тога, овај члан Закона градског би се могао применити и на римокатоличког свештеника из члана 108. ДЗ. Наиме, члан 39.28. Закона градског кажњава и оног ко је сведок преласка православног у манихејство, а то не пријави. Обред преласка православног у римокатоличанство подразумева учешће римокатоличког свештеника, који је сведок таквог догађаја. Уколико то не би пријавио, клирик би био гоњен као онај који је био сведок преласка православног у манихејство.

Имајући у виду речено, члан 106. ДЗ би у нешто слободнијем преводу гласио: „Православци који су се обратили у римокатоличанство, да се врате опет у православље. Ко то не учини, да се казни као да је прешао у богумилство, смртном казном.“ Члан 108. ДЗ би онда могао да се разуме као: „Римокатолички свештеник који је учествовао у обреду преобраћења православаца у римокатоличанство, да се казни као и сведок преобраћења православаца у богумилство, смртном казном.“ На овај начин би прелазак из православља у „латинску јерес“ био практично онемогућен, јер би ономе ко би то желео да учини остајало да бира или да буде лишен живота или да јавно учествује у православним обредима, што би његову припадност римокатоличкој цркви чинило упитном.

Законик о рудницима деспота Стефана

Деспот Стефан Лазаревић је, како се у самом акту каже, на захтев грађана Новог Брда, тада најзначајнијег рударског места на Балкану, издао повељу у којој регулише рударско право у тој комуни. Текст тог законика је сачуван у два преписа. Старији ћирилични је из XVI, а млађи латинични из XVIII века. Уз текст Законика о рудницима, у ћириличном препису се налази и неколико чланова који тематски не припадају рударском праву. Међу њима двадесети по реду прописује кривично дело прозелитизма:

„XX (X латинск^с и ѿ вере нх^с: Тко се нагнѣ оу мѣстоу ѿт латинь ѿт граган ннх вере: ѿбратнѣ чловѣка или моужа или женоу, ѿт хришћанске вѣре оу латинскоу вѣроу: такови да си ѿткоупи главоу ѿд

²⁵ Упореди Соловјев 1980, 176.

²⁶ Упореди Соловјев 1928б, 165.

накази: а давши господароу, н литръ (24) потому да се иждене сот предѣль градскихъ: а о башнинах и иманіи рѣч да неје: и поп латинскы кон се нагѣ крстивъ христѣнина да моу се подѣпорѣ носъ.²⁷

„XXO латинима и њиховој вери:

Ко се нађе у месту од латина, од грађана њихове вере да је обратио човека, или мужа или жену, од хришћанске вере у латинску веру — таков да своју главу откупи од казне давши господару 50 литара, потом да се прогна из предела градских, а о баштинама и имању говора да нема и поп латински који се нађе да је крстио хришћанина — да му се потпори нос.²⁸

Никола Радојчић, који је и објавио ћирилични текст, сматра да се ту прозелитизам западне цркве кажњава строже него у Душановом законику. У уводу свог издања Законика о рудницима он о томе каже: „Из Закона Новог Брда избија, међутим, по члановима саопштеним у његову изводу, веома оштар став према Латинима. Њих, заиста, ни Душанов Законик није мазио, али Закон Новог Брда био је, у томе погледу, још оштрији...“²⁹

На први поглед се види да се радње кривичних дела из члана XX Законика о рудницима и чланова 106. и 108. ДЗ не подударају у потпуности. У погледу радњи које инкриминишу, два законика се преклапају само у погледу обраћања православаца које изврши римокатолички свештеник. Чак и ту Душанов законик користи глагол „обратити“, а Законик о рудницима глагол „крстити“. Иако је терминологија неуједначена, не треба сумњати да се ради о истој ствари. Међутим, два законика не предвиђају исту казну. Док се чини да Душанов законик прописује смртну казну, као и за сведока који скрива од власти нечији прелазак у богумилство, дотле Законик о рудницима прописује само телесну казну „потпирања носа“, уз коју можда иде и казна глобе, конфискације имовине и протеривања из Новог Брда, која се изричито предвиђа само за учиниоца лаика, а вероватно је да се за учиниоца клирика подразумева.

Осим у погледу инкриминисања радње проверавања када је учинилац припадник клира, два законска текста се разликују. Прво, Законик о рудницима прописује казну за римокатолика лаика који обрати православаца, чега нема изричито санкционисаног у Душановом законику. Друго, Законик о рудницима не помиње кривично дело које чини ренегат који је прешао у римокатоличанство, а одбио да се врати у православље.

У првом случају је вероватно реч о аналогној примени члана 39.28. Закона градског. Уколико се православац који је прешао у римокатоличанство кажњава као да је прешао у богумилство, а клирик који је учествовао у таквом обреду кажњава као онај ко зна, а власти не пријави туђи прелазак у богумилство, онда би се и лаик који је некога наговорио на проверавање кажњавао као сведок преласка у богумилство, односно на њега би се применила смртна казна. Могло би се рећи да је деспот Стефан и овде постојећу казну заменио блажом, односно кумулацијом глобе, конфискације и протеривања „из предела градских“, уместо смртне казне. Да је реч о замени смртне казне комбинацијом других казни указује и стилизација члана XX: „да си откупи главоу од накази“, односно „да своју главу откупи од казне“. Језичко тумачење указује на то да би ту требало да се примени смртна казна, али да је на делинквенту да бира између лишења живота, с једне, и глобе, прогонства и конфискације, с друге стране. Чини се да деспот Стефан у претходна два случаја строжу казну мења блажом, што говори против

27 Радојчић 1962, 55-56.

28 Марковић 1985, 23.

29 Радојчић 1962, 30.

изнете Радојчићеве тезе. То би могло да представља извештај уступак који чини римокатолицима у њиховој најзначајнијој и најбројнијој заједници у његовој држави. С друге стране, уколико би се ту „латин“ казнио смртном казном, његова имовина би прешла на његове наследнике, а ако би „откупио главу“, и наплата новчана казне и конфискација имовине би биле вршене у корист владара, што би повећало његове приходе, што би такође могао бити мотив новеле.

Објашњење за ћутање Законика о рудницима о кажњавању ренегата који одбије да се врати у православље би могло бити простије. Једноставно, на такво дело би се промењивало опште право, које важи на територији целе државе, а не партикуларно право Новог Брда. Дакле, такав делинквент би се и даље кажњавао смртном казном према Душановом законуку, односно према Закону градском Законоправила на који се тамо упућује. Изгледа да деспот Стефан, док чини одређене уступке изворним римокатолицима, не жели да их прошири и на ренегате од православља.

Закључак

У средњовековној српској држави истовремено су постојале две легалне хришћанске деноминације: већинско православље, које је било и вера владара те тако и државна религија, и мањинско римокатоличанство. Средином XIV века цар Душан је осетио потребу да заштити православље од римокатоличанства, тако што ће санкционисати прелазак из источне у западну цркву. Он је то учинио тако што је својим законом на прелазак у „латинску јерес“ вероватно предвидео аналогну примену одредаба Законоправила о преласку у манихејство, односно богумилство. Ренегат који се не врати у православље, кажњаван је смртном казном, баш као и онај ко га преведе у римокатоличанство, према пропису Градског закона Законоправила да се тако кажњава онај ко зна за туђе одступништво, а не пријави га властима.

Изгледа да је деспот Стефан Лазаревић око пола столећа касније ове санкције ублажио у области Новог Брда и строжу казну заменио блажом. Тако је римокатолицима који су проверили православног дао могућност да „откупе главу“ законски одређеном глобом, која је праћена конфискацијом имовине у Новом Брду и прогонством „из предела градских“. Уколико је реч о члану римског клира, он би вероватно био додатно кажњен и телесним сакаћењем („потпирањем носа“). За самог ренегата који се не врати у православље чини се да је и даље био на снази Душанов пропис о смртној казни.

Литература

Бубало, Ђорђе (2010): *Душанов законик*. Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник.

Дучић, Нићифор (1877): *Крмчија морачка*, у: *Гласник Српског ученог друштва* 2/8. Београд: Државна штампарија.

Марковић, Биљана (1985): *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Порчић, Небојша (2017): *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности.

Радојчић, Никола (1962): *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Свирчевић, Мирослав (2003), *Кривична дела против вере и Цркве према Душановом закону*, у: *Источник* 47-48. Земун; Сремски Карловци: Књижевно друштво Писмо.

Соловјев, Александар (1928а): „Градски закон“ у средњовековној Србији, у: *Архив за правне и друштвене науке* 16. Београд: Правни факултет.

Соловјев, Александар (1980): *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*. Београд: Српска академија наука и уметности.

Соловјев, Александар (1928б): *Законодавство Стефана Душана*. Скопље: Скопско научно друштво.

Тарановски, Теодор (1996): *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Службени лист СРЈ.

Троицки, Сергије (1952): *Како треба издати светосавску крмчију*, у: *Споменик Српске академије наука* 102. Београд: Српска академија наука.

Ћирковић, Сима (1997): *Работници, војници, духовници*. Београд: Equilibrium.

Флоринский, Тимофей (1888): *Памятники законодательной деятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*. Кіевъ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира.

Шаркић, Срђан (2015): *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима*. Нови Сад: Правни факултет.

THE DELICT OF ROMAN CATHOLIC PROSELYTISM IN MEDIEVAL SERBIA

This paper deals with crimes associated with the conversion of Orthodox Christians to Roman Catholicism. Special attention is devoted to the question of which norm is referred to in Articles 106 and 108 of the Code of Tsar Dušan, when it provides the punishment for these delicts from the “zakon(ik) svetih otaca”, i.e. what the punishment was and what the innovation of this matter in the Mining Code of Despot Stefan consists in.

The results show that Tsar Dušan, in his Code, probably provided analogous application of the norms of Zakonopravilo about conversion to manicheism, i.e. Bogumilstvo, to conversion to “the Latin heresy”. Renegade who does not return to Orthodoxy suffered capital punishment, as well as the one who converted him to Roman Catholicism. According to the provisions of the Zakongradski (Prochiron) of the Zakonopravilo, the same punishment was inflicted on the man who knew about the conversion of another and did not report it to the authorities. It seems that around half a century later Despot Stefan Lazarević reduced these punishments in the area of Novo Brdo. Thus, Roman Catholics who deceived an Orthodox Christian were given the opportunity to “ransom their head” with a fine determined in the law, which was accompanied with confiscation of property in Novo Brdo and exile from “the area of the city”. If a member of Roman Catholic clergy was involved, he was probably punished additionally with mutilation of the nose. For the renegade himself, if he did not return to Orthodoxy, the provision of Tsar Dušan on capital punishment still applied.

The applied methods are linguistic, systemic and historical interpretation of the provisions of the Zakongradski of the Zakonopravilo, the Abridged Syntagma of Matthew Blastares, the Code of Tsar Dušan and the Mining Code of Despot Stefan.

плѣть въ ѿрочѣннѣ. у нестотѣ
ютъ евоушенъ кѣбѣ жамушебрага :
нныгъла. н. саллоглако :

1) Прѣщесебѣ рани плѣть се въ н.
постчнмъ сеаховно. разрарѣ
шнмъ се а севоузь безакопннѣ.
разврѣзѣмъ се трѣпѣтъ на н.
постчнмъ се а севоузь безакопннѣ
ннѣ безакопннѣ се а севоузь безакопннѣ.
даднмъ се а севоушнмъ хлѣбъ.
ннѣ се а севоушнмъ се а севоушнмъ
даднмъ се а севоушнмъ се а севоушнмъ
сла. нннѣ. бѣ. гла. н

У нтѣмъ дѣсловоу дѣрн. бавышь
наголтѣннѣмъ се а севоушнмъ :
прѣ. бѣрѣ. гла. з. не ѿвражннѣ
цадѣтѣ се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
попрѣлягѣ. се а севоушнмъ гла. н.
саллоглако. рѣцннюлодашн :
1) Прѣдѣтѣ се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
мъ се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
ннѣ се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
се а севоушнмъ се а севоушнмъ :
се а севоушнмъ се а севоушнмъ :

IV

